

# KLASİK LİBERALİZM, YURTTAŞLIK VE ENGELLİ KADINLAR

Nuran AYTEMUR SAĞIROĞLU\*

## ÖZ

*Bu çalışma, her ne kadar kapsayıcı bir söyleme sahip olsa da, klasik liberalizmin yurttaşlık söyleminin genel olarak engellileri daha özeldede engelli kadınları nasıl dışladığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, çalışmada, klasik liberalizmin yurttaş anlayışı, liberalizmin birey ve bireycilik anlayışına ve kamusal-özel alan ayırımına referansla ele alınmaktadır. Klasik liberalizmin soyut, nötr, bedeninden ve toplumsal bağlardan soyutlanmış, bağımsız ve özerk bir varlık olarak birey kavramsallaştırmasının ve bedensel/biyolojik olanı özel olarak nitelendirerek kamusal-özel alan ayırımına ve siyasallaşmasına engel teşkil eden kamusal-özel alan ayırımının engelli kadınları dışlayıcı bir nitelik arz ettiği; bu dışlanmanın sağlam-bedenlilik perpektifinden tanımlanmış olan yurttaş hak ve yükümlülükleriyle daha da pekiştirildiği öne sürülmektedir.*

**Anahtar Sözcükler:** *Klasik Liberalizm, Yurttaşlık, Engellilik, Engelli Kadınlar.*

## CLASSICAL LIBERALISM, CITIZENSHIP AND DISABLED WOMEN

### ABSTRACT

*This study aims to explain how classical liberal discourse of citizenship, despite its inclusive character, excludes disabled people in general and disabled women in particular. To this end, the understanding of citizenship in classical liberalism is examined with reference to the liberal understanding of individual and individualism and the separation between public and private realms. It is argued that both the liberal conceptualization of individual as an abstract, neutral, stripped of her/his body and social connections, independent and autonomous being, and the public-private distinction which prevents the publicization and politicization of the biological body by rendering it private excludes disabled women; and that this exclusion of disabled women are reinforced by citizens' rights and responsibilities defined from the perspective of able-bodiedness.*

**Keywords:** *Classical Liberalism, Citizenship, Disability, Disabled Women.*

---

\* Dr. Öğretim Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü.  
*FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, <http://flsfdergisi.com/>  
2018 Güz/Autumn, sayı/issue: 26, s./pp.: 341-356.  
ISSN 2618-5784

**Makalenin geliş tarihi: 14.08.2018**  
**Makalenin kabul tarihi: 27.10.2018**

## Giriş

Kurucu momentleri, Magna Carta’dan Fransız Devrimi’ne, oradan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi’ne, Süfrajat hareketine (*the suffragette movement*) ve sömürge-karşıtı mücadelelere uzanan yurttaşlık, yoğun mücadelelerin gerçekleştiği bir alan olagelmiş;<sup>1</sup> yurttaşlıktan dışlanan kesimlerin söz konusu hakları elde etmek için gerçekleştirdiği mücadelelerin ivmesi ve liberal demokrasinin gelişimiyle ilintili olarak yurttaşlara atfedilen sivil, sosyal ve siyasal haklar farklı ülkelerde farklı zamanlarda elde edilmiştir. Duruma klasik liberal söylem açısından bakıldığında, öncelikle belirtilmesi gereken, yurttaşlık tanımının başlangıcı itibarıyla toplumun bütün kesimlerini kapsamadığı;<sup>2</sup> ulus-devletin hak ve yükümlülükler sahip bir ferdi olma “ayrıcalığı”nın başlangıçta yalnızca beyaz, burjuva erkeklere tanındığı; bilhassa kadınların<sup>3</sup> yurttaşlık projesinin dışında tutulduğudur. (Kadınlar, ancak mülkiyet hakkına ve çalışma özgürlüğüne kavuşmalarıyla birlikte diğer haklara da sahip olarak bu projeye dahil edilebilmiştir.) Her ne kadar yurttaşlık tanımı zaman içerisinde -özellikle de “kadın hakları mücadelesinin katkısı”yla - sınırları genişleyerek daha kapsayıcı hale gelebilmişse de, hak ve özgürlüklerin kamusal alanla sınırlan(dırıl)arak “kadınların temel yaşam alanı” olarak görülen ve “özel alan”da

<sup>1</sup> Pnina Werbner ve Nira Yuval-Davis (eds.) “Introduction: Women and the New Discourse of Citizenship”, *Women, Citizenship and Difference*, Zed Books, London ve New York 1999, s. 2.

<sup>2</sup> Engelliliğin ve engellilerin sesinin genel olarak sosyal bilimler literatüründe kendisine yer bulamadığı ve engellilere dair bu akademik sessizliğin ne tür hayati sonuçlar doğurduğuna ilişkin bkz. Brendan Gleeson, *Geographies of Disability*, Routledge, London ve New York 1999. Engellilerin perspektifinin yurttaşlık üzerine literatürde yer almadığı ve yurttaşlık “dili” ve “imajı”nın engelliliği “dışladığı”na ilişkin bkz. Helen Meekosha ve Leanne Dowse, “Enabling Citizenship: Gender, Disability and Citizenship in Australia”, *Feminist Review*, Vol. 57, No. 1 (1997): 49-72. Yurttaşlık tartışmalarında engellilerin önem atfettiği “dil” ve “kavramlar”ın başlangıç noktası olarak alınması gerektiğine ilişkin bkz. Jenny Morris, “Citizenship and Disabled People: A scoping paper prepared for the Disability Rights Commission” [http://enil.eu/wp-content/uploads/2012/07/Citizenship-and-disabled-people\\_A-scoping-paper-prepared-for-the-Disability-Rights-Commission\\_2005.pdf](http://enil.eu/wp-content/uploads/2012/07/Citizenship-and-disabled-people_A-scoping-paper-prepared-for-the-Disability-Rights-Commission_2005.pdf) Morris.

<sup>3</sup> Modernitenin en büyük paradokslarından birisinin “evrensel” özgürleşme” momentinin, kadınların tabi kılındığı ve dışlandığı bir moment olduğuna dikkat çeken Werbner ve Yuval-Davis, kadınların “özel, ailevi ve duygusal” olanla özdeşleştirilip yurttaşlıktan dışlanmasının, “eril, rasyonel, sorumlu ve saygın” bir nitelik arz eden kamusal alanın inşası için elzem olduğunu; dolayısıyla, kadınların evli erkeklere “kamusal alanda aktif yurttaş olma hakkı veren bir ‘mülk’” haline geldiğini söylemenin mümkün olduğunu belirtirler (Werbner ve Yuval-Davis, “Introduction: Women and the New Discourse of Citizenship”, s. 6.)

konumlandırılan ailenin bu alanın dışında tutulması feminist siyasetin temel sorunsallarından birisi haline gelmiş;<sup>4</sup> “kişisel olan politiktir” sloganıyla yola çıkan kadın hareketi, özel alanda olup bitenleri “kamu meselesi”<sup>5</sup> haline getirerek siyasetin sınırlarını da “özel” ya da “kişisel” olanı kapsayacak biçimde genişletmiştir. Bu durum, sadece kadınlar açısından değil, toplumun diğer dezavantajlı kesimleri açısından da önemli sonuçlar doğurmuş; önceleri özel/kişisel addedilen sorunlar siyasallaştırılarak zamanla kamusal alanda ifade edilme şansı bulmuşlardır. Bu ise, başlangıçta birey ve yurttaş olarak yalnızca mülk sahibi erkeklere tanınmış ve kamusal alanla sınırlandırılmış olan (eşit) hak ve özgürlüklerin daha geniş kesimlere tanınmasına ve yurttaşlığın kadınları ve dışlanan diğer kesimleri de kapsayacak biçimde genişlemesine katkıda bulunmuştur.<sup>6</sup>

Ancak bütün bu olumlu gelişmelere ve herkes için “eşit haklar” vaadine rağmen modernitenin kurguladığı yurttaşlık anlayışının hala toplumun bütün kesimlerini kapsamadığı ve yurttaşlık hak ve yükümlülüklerinin eşit bir biçimde dağıtılmadığı açıktır.<sup>7</sup> Bu çalışmada, klasik liberalizmin yurttaş kavramsallaştırmasının dışarıda bıraktığı kesimler arasında hem engelli hem kadın olmaktan dolayı çifte ayrımcılığa maruz kalan ve dolayısıyla toplumun en dezavantajlı kesimini teşkil eden engelli kadınlara odaklanılacak; söz konusu kavramsallaştırmanın dışlayıcı niteliği, liberalizmin birey/bireycilik anlayışı ve kamusal-özel alan ayırımına referansla ele alınacaktır.

### **Klasik Liberalizmde Birey**

17. yüzyıldan itibaren gelişen liberal gelenekte yurttaşlık “birey” ve “bireysel haklar” üzerine temellenmiştir. Klasik liberal gelenekte, sivil ve siyasal haklar yurttaşlığın özünü oluşturmakta; bir başka deyişle, yurttaş özgürlüğün ve formel eşitliğin garantisi olan “hakların taşıyıcısı” olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar yurttaşlık söylemi söz konusu hakları “eşitlik” ve “evrensellik” iddiasıyla herkes için vaatmiş gibi gözükse de

<sup>4</sup> Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İletişim, İstanbul 2014, s. 34.

<sup>5</sup> Anne Phillips, *Demokrasinin Cinsiyeti*, çev. Alev Türker, Metis, İstanbul 2015, s. 115.

<sup>6</sup> Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, s. 34.

<sup>7</sup> Dikmen Bezmez ve Sibel Yardımcı, “Dönüşen Vatandaşlık Kurguları Çerçevesinde Sakat Hakları: Kuramsal Yaklaşımlar ve Türkiye Örneği”, *Yurttaşlık Tartışmaları: Yeni Yaklaşımlar*, ed. Filiz Kartal, TODAİE, Ankara 2010, ss. 159-160.

liberal geleneğin kurucuları<sup>8</sup> olarak kabul edilen düşünür ve felsefecilerin, yurttaşlık hak ve yükümlülüklerini<sup>9</sup> toplumun bütün kesimlerini kapsayacak biçimde formüle etmediği açıktır. Bu ise, liberalizmin yurttaş tanımına temel teşkil eden birey kavramsallaştırmasıyla yakından ilişkilidir.

Klasik liberalizmin birey kavramsallaştırmasından söz ederken öncelikle belirtilmesi gereken, temel referans noktasının toplumsal ilişkilerden ve bağlardan soyutlanmış bir birey olduğudur. Bu atomist birey, rasyonellik, bağımsızlık ve özerklik gibi niteliklere sahip olarak tanımlanmıştır. Rasyonel bir biçimde -ki burada rasyonelliğin erkeğe atfedilen bir özellik olduğunu akılda tutmak gerekir- kendi çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışan bu soyut birey, “bedeni, tutkuları, tarihi ve duyarlılıkları”, “akıldışı” ve “aşağılık” bulunarak “somut” bir insana dönüşmekten alıkonulmuştur.<sup>10</sup> Bir başka deyişle, klasik liberalizmin soyut, “birleşik”, “hakların taşıyıcısı” olarak birey anlayışı, “duygu”, “bedencilik”, “insancılık”, “toplumsallık” gibi somut varlığın birtakım özelliklerini etik ve siyasetin kapsamı dışında bırakmıştır.<sup>11</sup> Buradaki birey, bedensel varlığına öncel olduğu ya da kendi bedensel varlığının ötesine geçebildiği varsayılan “aşkın<sup>12</sup> bir özne”dir.<sup>13</sup> Bu liberal birey, ne toplumsal cinsiyetlendirilmiş (*gendered*), ne de “tarihsel” ya da “toplumsal” olarak temellendirilmiştir. Epistemolojik ve metodolojik olarak “soyut birey”i temel kabul eden liberal teori, kısmen kişiliğin soyut, “aşkın” nitelikleri üzerine temellendiği için de toplumsal cinsiyet, sınıf veya ırk gibi toplumsal kurum ve ilişkilerden yani

<sup>8</sup> Bu düşünürlerin mülk sahibi olmayanların oy kullanmasını, kadınların yasalar önünde erkeklerle eşit olmasını ya da köleliği etik ve siyasal olarak savunmanın mümkün olmadığını tahayyül etmediklerini belirtmek gerekir. (Elizabeth Frazer ve Nicola Lacey, *The Politics of Community: A Feminist Critique of the Liberal-Communitarian Debate*, Harvester Wheatsheaf, London 1993, s. 49.)

<sup>9</sup> Yurttaşlık hak ve ödevlerinin “tartışmalı” ve “değişken” niteliğine ve birbirine karıştırılabileceğine dikkat çeken bir çalışma için bkz. Nira Yuval-Davis, *Cinsiyet ve Millet*, çev. Aysin Bektaş, İletişim, İstanbul 2014, s. 169.

<sup>10</sup> Serpil Üşür, “Liberalizmin ‘Cinsiyetten Arındırılmış Birey’i ve Feminist Eleştirisi” *Mürekkap*, no. 1 (1994): 57-61, s. 60.

<sup>11</sup> Frazer ve Lacey, *The Politics of Community: A Feminist Critique of the Liberal-Communitarian Debate*, s. 53.

<sup>12</sup> Feministler, Batı kültüründeki bu “bedensel varlığı aşma arzusu”nun “maskülen” bir arzu ve “ideal” olduğunu; bu idealin, “ulvi” bir yaşam sürmenin temelde erkeklerin tecrübe etme olanağına sahip olduğu “tinsellik” (*spirituality*), “entelektüel uğraş” veya “salt uslamlama” (*pure reasoning*) ile ilişkilendirildiğini belirtirler. (Frazer ve Lacey, *The Politics of Community: A Feminist Critique of the Liberal-Communitarian Debate*, ss. 53-54.)

<sup>13</sup> A.g.e., s. 53.

“öz”e ilişkin konulardan ziyade<sup>14</sup> “yurttaşlık statüsü” gibi “biçim”le ilgili sorunlara odaklanmaya meyletmiştir.<sup>15</sup>

Liberal teorinin gerçek hayatı bütünüyle yanlış yorumladığını ve gerçekte bireylerin liberal teoridekine benzemediğini savunan komüniteryan eleştiriye<sup>16</sup> göre, “her türlü toplumsal bağdan kopuk, tamamıyla yükümlülüklerinden bağımsız, kendi hayatlarının yalnız ve tek yaratıcıları, bu keşifte onlara yön verecek ortak kriter ve modelden yoksun” bireyler “efsanevi figürler”dir.<sup>17</sup> Liberalizmin bedeninden, toplumsal ilişkilerden soyutlanmış, “cinsiyetsiz”, “özerk” ve “ayrık” bir varlık olarak birey tasavvuru feministler tarafından da eleştirilmiştir;<sup>18</sup> bu birey anlayışının, iddia edilen aksine, toplumsal cinsiyet açısından taraflı olduğu ve “beyaz, Anglo-Sakson, erkek”le özdeşleştiği öne sürülmüştür.

Liberalizmin bireyin “bağımsızlığı” ve “özerkliği” üzerindeki vurgusu, engellilik hareketine ve engellilik literatürüne de uzunca bir süre damgasını vurmuş; bu vurgu, kişinin kendi hayatı üzerindeki kontrolünü herşeyden önemli ve üstün addeden “bağımsız yaşam modeli”nde vücut bulmuştur. Başlangıçta engellileri “baskıcı” kurum ve mekanizmalardan “özgürleştirmeyi” amaçlamış olan bağımsız yaşama fikri, engellilerin bilhassa gündelik hayatlarına ilişkin “tercih ve kontrol eksikliği”ne işaret ederek onların kendi bakım ve destek biçimlerini organize etmelerine ve satın almalarına olanak sağlayacak -kısacası tercih ve kontrol alanlarını genişletecek- taleplerin formülasyonuna doğru evrilmiştir.<sup>19</sup> Bağımsızlık konusundaki “kültürel saplantı”yı engellilik perspektifinden sorgulayan ve bağımsızlığın sağlam bedenlilik perspektifinden tahayyül edildiğine ve toplumsal ilişkilere içkin olan karşılıklı bağımlılığın anlaşılmadığına işaret eden yazarlar<sup>20</sup> ise, engellilerin topluma bütünüyle entegre olmasının ancak

<sup>14</sup> A.g.e., s. 54.

<sup>15</sup> A.g.e., s. 99.

<sup>16</sup> Komüniteryan yaklaşımın liberalizme yönelttiği diğer iki eleştiri, “haklar”ın “iyi” anlayışına önceliği ve devletin farklı “iyi” anlayışları karşısındaki “tarafsızlığı” varsayımına ilişkindir. (Filiz Kartal, “Liberal and Republican Conceptualizations of Citizenship: A Theoretical Inquiry”, *Turkish Public Administration Annual*, 27-28 2001, ss. 114-115.)

<sup>17</sup> Michael Walzer, Liberalizmin Cemaatçi Eleştirisi”, *Liberaller ve Cemaatçiler*, ed. André Berten, Pablo da Silveira ve Hervé Pourtois, Dost, Ankara 2006, s. 257.

<sup>18</sup> Filiz Kartal, “Kadınların Yurttaşlığı ve Feminist Kuram”, *Amme İdaresi Dergisi* 49, no. 3 (2016), s. 70.

<sup>19</sup> Mark Priestly, “Engellilik”, *Sosyal Politika: Kuramlar ve Uygulamalar*, Pete Alcock, Margaret May ve Karen Rowlingson, Siyasal Kitabevi, Ankara 2011, s. 525.

<sup>20</sup> Bkz. Roxana Galusca, “Kurmaca Sağlamlıktan Ulusal Kimliğe: Ellis Adası’nda Sakatlık, Sağlık Muayenesi ve Kamu Sağlığı Düzenlemeleri”, *Sakatlık Çalışmaları:*

toplumsal değerlerin “başkalarına bağımlı olma”yı -ve “olunmayı”- değerli addedecek biçimde değiştirilmesiyle mümkün olduğu varsayımından hareketle “karşılıklı bağımlılık” a -“karşılıklılık” ilkesine- vurgu yapmaktadır.<sup>21</sup> Kısacası, engellilik perspektifi, “haklar ve öznellik” ile ilgili tartışmalara “karşılıklı bağımlılığın ve yardıma olan evrensel ihtiyacın dahil edilmesi” gerektiğinin altını çizmektedir.<sup>22</sup>

Tam da bu noktada, bağımsızlık ve özerklik nosyonlarının “bedenin kontrol edilebilirliği miti”yle ilişkisinden söz etmek yerinde olacaktır. Bedeni tümüyle kontrol etmenin - ve neredeyse “bütün acılardan sakınmanın” - mümkün olduğu şeklindeki bir inancın benimsendiği ve içselleştirildiği bir toplumda - ki, Wendell’in işaret ettiği gibi, sağlıklı olmak bütünüyle kontrolümüzde değildir - “bedenini kontrol edemeyenler”in başarısız ve yetersiz olmakla suçlanacağı açıktır.<sup>23</sup> Burada modern Batı tıbbının oynadığı role de değinmek gerekir. Engelliliği<sup>24</sup> bireysel bir hastalık ya da patolojik bir durum olarak nitelendiren tıp bilimi, aynı zamanda bir “anormallik”, “eksiklik” ya da “kusur” olarak görülen bu durumun ortadan kaldırılmasına yani “tedavi”ye odaklanmış; dikkati “dışlayıcı” ve “engelleyci” toplumsal ve çevresel etkenlerden çok bedenleri değiştirmeye yöneltmiştir.<sup>25</sup> “Biyolojik olarak kusurlu” addedilen - yeti yitimi olan - bireylerin görünüm, “bilişsel süreçler, tepkiler ve eylemler”indeki farklılıklar, söz konusu bireyleri dışlamanın ya da kontrol altında tutmanın gerekçeleri haline ge(tiri)lirken; bu yalıtılma toplumdaki engelli insanlara ilişkin “zayıf”, “güçsüz”, “bağımlı”, “işe yaramaz”, “değersiz” şeklindeki algıyı pekiştirmiştir.<sup>26</sup> Bu durum ise “hastalık” ve “acı”yla özdeşleştirilen ve “normal”den saptığı varsayılarak

---

*Sosyal Bilimlerden Bakmak*, ed. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, ss. 255-256.

<sup>21</sup> Susan Wendell, “Toward a Feminist Theory of Disability”, *The Disability Studies Reader*, ed. Lennard J. Davis, Routledge, New York 2010, ss. 347-348.

<sup>22</sup> Rosemarie Garland-Thomson, “Sakatlığın Dahil Edilmesi, Feminist Kuramın Dönüştürülmesi”, *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, ed. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 535.

<sup>23</sup> Wendell, “Toward a Feminist Theory of Disability”, ss. 343-345.

<sup>24</sup> Burada, engelliliğin, tıbbi modelin aksine, “toplumsal bir inşa,” “bedenlerin nasıl olması veya ne yapması gerektiğine ilişkin kültürel normların bir ürünü” olarak görüldüğü belirtilmelidir. (Rosemarie Garland-Thomson, *Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*, Columbia University Press, New York 1997, s. 6.)

<sup>25</sup> Garland-Thomson, “Sakatlığın Dahil Edilmesi, Feminist Kuramın Dönüştürülmesi”, ss. 532-533.

<sup>26</sup> Michael Sullivan, “From personal tragedy to social oppression: the medical model and social theory of disability”, *New Zealand Journal of Industrial Relations* 16, no. 3 (1991), s. 258.

“değersizleştirilen” ve “öteki”leştirilen engelli bedenlerin, gençlik, güç ve sağlam bedenlilikle karakterize olan kamusal dünyaya girmek istediklerinde de dirençle karşılaşmasına yol açmıştır.<sup>27</sup> Tıpkı ev içi meselelerin ya da kadınların evde yaşadığı sorunların kişisel/özel addedilip kamusal alana taşınmamasında olduğu gibi, engelli bireylerin kendi deneyimlerini dile getirmesinin “toplumsal olarak” onaylanmış bir yolunun olmayışı, “kişisel” ya da özel olarak nitelendirilen bu deneyimlerin özel alana -ya da tıp kurumlarına- hapsedilmesine, kamusal alana taşınmamasına neden olmuştur.<sup>28</sup> Bu ise, engellilere yönelik zayıf, aciz, acınası ve korunması gereken, başkalarına muhtaç, işe yaramaz, verimsiz/üretken olmayan, asalak dolayısıyla da toplumun sırtında yük şeklindeki önyargıların yeniden üretilmesine yol açarak engellilerin kamusal alandan dışlanmasına ve genel olarak toplumsal yaşamda görünmez kılınmasına katkıda bulunmaktadır.

### **Kamusal-Özel Alan Ayrımı**

Klasik liberalizmin yurttaş anlayışını tartışırken değinilmesi gereken bir diğer önemli nokta, kamusal-özel alan ayrımıdır. Liberalizmin birey ve yurttaş kavramsallaştırmalarına getirilen temel eleştirilerden birisi, söz konusu kavramların “homojenleştirici” niteliğidir. Nitekim, her iki kavram da farklılıkları yoksaydıkları gerekçesiyle eleştirilmektedir. Liberal yurttaşlık anlayışının evrensel niteliğini sorgulayan feministler<sup>29</sup>, herkesin katılımını içermeye iddiasındaki bu yurttaşlık anlayışının tüm yurttaşların aynılığını - ki burada aynılık, “tikel” olana karşıt bir biçimde tanımlanmaktadır - dayattığını, bunun ise farklı kimliklere geçit vermemekle kalmayıp onlar açısından baskı ve dezavantajla sonuçlanacağını belirtmektedirler.<sup>30</sup> Iris Marion Young, bu

<sup>27</sup> Wendell, “Toward a Feminist Theory of Disability”, ss. 341-343.

<sup>28</sup> A.g.e., ss. 341-342.

<sup>29</sup> Örneğin, evrenselliğin “normatif” ve “toplumsal” açıdan dışlayıcı eğilimlerine dikkat çeken Judith Monks, tam bir yurttaşlıktan dışlanmanın, temel toplumsal ilişkilere ve kaynakların eşit dağılımına erişimin yadsınmasının ötesinde, “toplumsal olarak kabul edilebilirliğe” ilişkin ahlaki yargılar da içerdiğini ve bunun “normatif açıdan daha kabul edilebilir özneler ya da gruplar”ın aksine gerek formel gerekse pratik olarak kamu tarafından tam olarak tanınmayan (ilişkisel) “ikinci sınıf yurttaş” kavramsallaştırmasında görülebildiğini belirtir. (Judith Monks, “It Works Both Ways’: Belonging and Social Participation among Women with Disabilities”, *Women, Citizenship and Difference*, ed. Pnina Werbner ve Nira Yuval-Davis, Zed Books, London ve New York, 1999, s. 69.)

<sup>30</sup> Kartal, “Liberal and Republican Conceptualizations of Citizenship: A Theoretical Inquiry”, s. 119.

durumu, modern siyasal kuramdaki kamusal-özel ayrımıyla<sup>31</sup> ilişkilendirmekte ve bu ayrımın bilhassa kültürel olarak “beden, yabanilik ve irrasyonellikle özdeşleştirilen” kişi ve grupların dışlanmasını gerektiren bir “homojenlik” arzusunu belirttiğini öne sürmektedir.<sup>32</sup> Bu kamu fikri, yurttaşların kendi özel durum ve ihtiyaçlarından soyutlanmış “evrensellik” ve “rasyonellik”lerini ifade ettiği bir alana işaret etmektedir.<sup>33</sup> “Akıl” ve “arzu” ikiliği, evrensellekle - ve “tarafsızlık”la - karakterize olan kamu ile “ihtiyaç ve arzuların alanı” olarak özel alan arasındaki ayırmada ortaya çıkar. Burada kamuya atfedilen “genellik,” “tikellik, arzu, duygu ve yaşamın bedenle ilişkilendirilen diğer veçhelerinin dışlanması”yla sağlanır. Daha özelden, modern siyasal kuramda kamunun “birlik” ve bütünlüğüne, bilhassa “doğa ve bedenle ilişkilendirilen kadınların ve diğerlerinin dışlanması”yla erişilir.<sup>34</sup>

Duruma engelliler açısından bakıldığında, sağlam bedenlilik ideolojisine<sup>35</sup> içkin olan “kusursuz beden ve zihin talebi”nin<sup>36</sup> de böylesi bir homojenlik anlayışıyla sağlıklı ve zinde yurttaş tanımının dışında kalan -yani “bedensel” ve “zihinsel” açıdan toplum tarafından kabul edilmiş normlardan sapmalar<sup>37</sup> olarak nitelendirilen- kesimleri “ulusun hastalığı”na<sup>38</sup> işaret ettiği

<sup>31</sup> Feministler, Locke’dan beri liberal teoriye temel olan ve hala pek çok siyasal teoriye temel teşkil eden kamu ve özel arasındaki liberal ayrımı, toplumu “geleneksel eril bakış açısı”yla sunduğu; kadın ve erkeğin “farklı doğaları” ve “doğal rolleri” olduğuna ilişkin varsayımlara dayandığı ve herkesi kapsayacak bir siyaset teorisinde işlevsel bir kavram olamayacağı nedeniyle “ideolojik” olarak nitelendirmektedirler. (Susan Moller Okin, “Gender, the Public, and the Private”, *Feminism and Politics*, ed. Anne Phillips, Oxford University Press, Oxford ve New York 1998, s. 125.)

<sup>32</sup> Iris Marion Young, “Impartiality and the Civic Public”, *Feminism, the Public and the Private*, ed. Joan B. Landes, Oxford University Press, Oxford ve New York 1998, s. 440.

<sup>33</sup> A.g.e., s. 440.

<sup>34</sup> A.g.e., s. 429.

<sup>35</sup> Sağlam bedenliliği, “sağlam bedenlilerin üstün, imtiyazlı ve muktedir ... [engellilerin] ise tabi kılındığı bir iktidar ilişkisi içerisinde konumlanması ... ve modern yaşamın tüm alanlarının sağlam bedenlilik perspektifinden ve sağlam bedenlileri ayrıcalıklı kılacak şekilde örgütlenmesi” ve bu durumun doğallaştırılarak yeniden üretilmesinde kilit rol oynayan bir ideoloji olarak tanımlamak mümkündür (Nuran Aytemur Sağıroğlu, “Sağlam Bedenlilik İdeolojisi Üzerine Eleştirel Bir İnceleme”, *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X, no. 2 (2017b), s. 165.

<sup>36</sup> Roxana Galusca, “Kurmaca Sağlamlıktan Ulusal Kimliğe: Ellis Adası’nda Sakatlık, Sağlık Muayenesi ve Kamu Sağlığı Düzenlemeleri”, *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, ed. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 249.

<sup>37</sup> Carol Thomas, “Sakatlık Kuramı: Kilit Fikirler, Meseleler ve Düşünürler”, *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, ed. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 33.

<sup>38</sup> Lennard J. Davis, “Normalliğin İnşası: Çan Eğrisi, Roman ve On Dokuzuncu Yüzyılda Sakat Bedenin İcadı”, *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, ed. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 196.



gereğesiyle ayrımcılığa maruz bırakıp temel haklardan eşit bir biçimde yararlanmasını engellediği görülmektedir. Bu duruma işaret eden Dikmen Bezmez ve Sibel Yardımcı, eşitliğin aynılığa indirildiği bu yurttaşlık anlayışının çoğunlukla toplumda iktidar sahibi olanların - erkeklerin ve sağlam bedenlilerin - haklarına ve eşitliğine öncelik tanıdığını belirtmekte ve bilhassa erişilebilirlik sorununa dikkat çekerek engellilerin kamusal alanda görünmez kılınmasını onların erişilebilir bir şehir talebinin karşılanmamasıyla ilişkilendirmektedirler.<sup>39</sup> Bir başka deyişle, engellilerin temel yurttaşlık haklarından yararlanamamaları, “kent mekanının farklı kaynaklara ve imkanlara erişimi imkansız kılacak şekilde düzenlenmiş” olmasıyla yakından ilişkilidir ve bu nedendir ki, “kentleri yeniden yapılandırma” ve engelliler için “erişilebilir kılma” yönündeki çaba, engellilerin “hak temelli”<sup>40</sup> mücadelelerinin önemli bir unsuru olagelmıştır.<sup>41</sup> Burada vurgulanması gereken, yalnızca sosyal çevrenin değil fiziksel çevrenin ya da mekansal süreçlerin de sağlam bedenlilik perspektifinden - güçlü ve sağlıklı beden varsayımı üzerine<sup>42</sup> - tasarlanıp inşa edildiğidir.<sup>43</sup> Bu durum ise, yurttaşlığın temel unsurlarından birisini teşkil eden eşitliğin aynılıktan ziyade farklılık olarak kavranmasını engellemekte; farklı toplumsal kesimlerin sorunlarını, farklılıklarından kaynaklanan ihtiyaç ve taleplerini dile getirmesinin yolu olan siyasal katılımı olumsuz yönde etkileyerek bunların kamusal alana taşınma olanağını ortadan kaldırmaktadır.

Burada bir parantez açıp, bedene dair ve/veya biyolojik olanın - bedeninin “söylem içinde imaj olarak” kurulduğu görmezden gelinerek -

<sup>39</sup> Dikmen Bezmez ve Sibel Yardımcı. “Bir Vatandaşlık Hakkı Olarak Sakat Hakları ve Sakat Hareketi”, *Birikim*, 29 Mart 2008. <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/697/bir-vatandaslik-hakki-olarak-sakat-haklari-ve-sakat-hareketi#.V1pwK75VVwQ>.

<sup>40</sup> Tam da bu noktada, yeni yurttaşlık tartışmalarında yurttaşlığın nasıl kavramsallaştırıldığı önem arz etmektedir. Bu tartışmalarda yurttaşlık, bir “haklar ve ödevler bütünü” olarak bir “statü” olmaktan ziyade “iktidarla ve meşru taleplerin öncülleri olarak kabul edilen faillerin tanınmasına yönelik mücadelelerle bağlantılı bir çatışma pratiği” olarak anlaşılmalı, “katılım, temsil ve kamusal politikaların oluşumuna dayalı bir uzlaşma pratiği”yle de ilişkilendirilmelidir. (Berengere Marques-Pereira, “Yurttaşlık”, *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, haz. Helena Hirata, Françoise Laborie, Hélène Le Doaré ve Danièle Senotier, çev. Gülnur Acar-Savran, Dipnot, Ankara 2015, ss. 315-318.) Yurttaşlığın bu çerçevede bir “statü”, “durum” ya da “konum” olmaktan ziyade “hak talep etme süreci” olarak anlaşılması gerektiği vurgusu, engellilerin mücadelelerine de damgasını vurmuştur. (Bezmez ve Yardımcı, “Dönüşen Vatandaşlık Kurguları Çerçevesinde Sakat Hakları: Kuramsal Yaklaşımlar ve Türkiye Örneği”, s. 165.)

<sup>41</sup> A. g. e., s. 166.

<sup>42</sup> Wendell, “Toward a Feminist Theory of Disability”, s. 341.

<sup>43</sup> Gleeson, *Geographies of Disability*, s. 11.

kamusal alandan, “yüce” yurttaşlık hakkının kullanıldığı alan olan siyasetten<sup>44</sup> dışlanmasının, yalnızca “doğurganlığı” nedeniyle biyolojik olana indirgenen kadınların değil, çoğu kez bedensel farklılıklarından dolayı damgalanan engelli bedeninin de dışlanması anlamına geldiğini belirtmek gerekir. Burjuva kamusal alanı, özgür iradeleri ile bir araya gelerek bir “sözleşme” yapan ve bu “sözleşme” ile egemenlik haklarını “siyasal iktidara” devreden - ancak burada egemenlik nihai olarak eşit ve özgür olan “birey”e aittir - bedenlerinden ve bedene dair olan herşeyden soyutlanmış “rasyonel” bireylerin “ortak çıkar” alanı olarak tanımlanmış; bireylerin eşitliği üzerine temellenen “genel ve tarafsız yasalar”, haklar ve özgürlüklerle karakterize olmuştur. “Kamusal”ın karşısı olarak tanımlanan “özel” ise “doğal,” “bedensel” ve “duygusal” - “mahrem” - olanın alanıdır. Bu ise, liberalizmin “soyut” bireyinin söylemsel kuruluşunun “özel/kamusal, duygusal/akılcı, doğal/tarihsel”<sup>45</sup> gibi birbirini dışlayan ikili kavramlaştırmalarla gerçekleşmesi demektir.<sup>46</sup> Burada dikkat çeken ve feministler tarafından eleştirilen temel nokta, bu kavramlardan birinin diğerinin karşısında olmaları ve “hiyerarşik olarak diğerine hükmetme hak ve yetkisiyle” donatılması; daha açık bir deyişle, hiyerarşik olarak üstün olanın - toplumsal ve siyasal alan - erkekle özdeşleştirilirken, bu iktidar ilişkisinde “ ‘doğası’ gereği” tabi/bağımlı kılınanın kadına atfedilen (özel/mahrem) alan olmasıydı.<sup>47</sup> Konumuz açısından önemli olan bir diğer nokta ise, “erkek değerleri”yle<sup>48</sup> tanımlanan kamusal alanın aynı zamanda sağlam bedenlilikle karakterize olması ve sağlam bedenli erkekleri egemen, özgür ve eşit kılarak

<sup>44</sup> Siyasetin “rekabet, çıkar, üstün gelme” gibi değerlerle donatılarak “iktidarı ele geçirme ve elde tutma sanatı” olarak tanımlanması ve iktidardan dışlananlar üzerinde bir “tahakküm aracı” olması, siyasetteki “erkek egemenliğini pekiştirme”nin yanısıra, kendilerini “egemen siyasal anlamlar” içerisinde ifade etme olanağı bulamayanları dışlayıcı bir nitelik arz etmektedir. (Üşür, “Liberalizmin ‘Cinsiyetten Arındırılmış Birey’i ve Feminist Eleştirisi”, s. 60.) Bu tür bir siyaset anlayışı, demokrasinin “yönetmel” sınırları içerisinde hapsedilmesine ve yurttaşların “nesneleş(mesine)” neden olurken katılım temelinde tanımlanan bir siyaset anlayışı ise yurttaşı “siyasetin doğrudan öznesi” konumuna getirmekte; bu siyaset anlayışları arasındaki ayrım, aynı zamanda, demokrasiyi bir “yönetme biçimi”ne indirgeyen liberal -temsili- demokrasi ile “kişinin kendini gerçekleştirdiği bir faaliyet” olarak ele alan ve “katılım”ı seçim sandığı ile sınırlamayan cumhuriyetçi demokrasi yaklaşımı arasındaki ayrıma işaret etmektedir. (Aylin Özman ve Simten Coşar, “Yönetmenden Yaşamsala Demokrasi Pratiği: ‘Teminatsız’ Bir Demokrasiye Dair Düşünmek”, *Liberalizm, Devlet, Hegemonya*, ed. E. Fuat Keyman, Everest, İstanbul 2002, ss. 341-346.)

<sup>45</sup> Pateman 1989, ss. 122-124’den aktaran Üşür, “Liberalizmin ‘Cinsiyetten Arındırılmış Birey’i ve Feminist Eleştirisi”, s. 57.

<sup>46</sup> A.g.e., s. 57.

<sup>47</sup> A.g.e., s. 58.

<sup>48</sup> A.g.e., s. 58.

kamusal alana dahil ederken, sağlam bedenlinin ötekisi olarak tanımlanan engelli bedene kamusal dünyanın kapılarını kapatmasıdır. Kamusal alan “güç”, “performans”, “üretim” ve “sağlam bedenliliğin” dünyası olarak kutsanırken, yalnızca “doğanın emrettiği biyolojik zorunluluklar” ve “beden’e ait olup kamusal düzene tehdit içerme anlamları taşıyan”la anılan kadınları değil, bedensel farklılıkları nedeniyle “zayıflık”, “hastalık” ve “acı”yla özdeşleştirilen ve sağlam bedenlilerin sakınmaya, unutmaya çalıştıklarını hatırlatan, dolayısıyla da korkulan engellileri de dışlamaktadır.<sup>49</sup> Tıpkı “aile içindeki iktidar[ın] ‘doğa’nın zorunlulukları gereği kadını erkeğe bağlarken, kamusal alandaki iktidar[ın], erkeği ‘vatandaş’ olarak tanımlayarak özgürleştir[mesinde]”<sup>50</sup> olduğu gibi, sağlam bedenlilerle engelliler arasında da sağlam bedenlileri engellilere hiyerarşik olarak üstün - ve tabi - kılan bir iktidar ilişkisi sağlam bedenli erkekleri yurttaş olarak tanımlayarak özgürleştirmekte; engellileri ise “öteki”leştirmektedir<sup>51</sup>.

Burada dikkat çeken bir başka nokta, eril<sup>52</sup> bir nitelik arz eden yurttaşlığın, biyolojik olanla özdeşleştirerek kamusal alandan dışladığı kadınları aynı gerekçeyle - “doğurmak” ve “topluma hayırlı evlat yetiştirme[k]”<sup>53</sup> - üzere geri çağırmasıdır<sup>54</sup>. Ancak bu çağrının engelli kadınları kapsamadığı açıktır. Şöyle ki; engellilere yönelik önyargılar, kalıpyargılar nedeniyle (bedeni) “ideal” ve “normal” olana hiçbir zaman uymayacağı ve çocuk doğurup yetiştirmek için gerekli yeterliğe sahip olmadığı düşünülen engelli kadınlar, kürtaj, kısırlaştırma, vb. pratiklerle de onlara yurttaşlığın kapılarını açan temel işlevlerden “yoksun” bırakılmaktadır. Bunun yanında, yurttaşlık kavramının vergi vermek ve askerlik gibi yükümlülükleri de içerdiği göz önünde bulundurulduğunda, bu işlevlerle tanımlanan yurttaşın sadece kadınları değil, üretimden dışlanan ve askerlik yapamayan engellileri de dışarıda bıraktığı açıktır.<sup>55</sup> Elbette burada,

<sup>49</sup> Wendell, “Toward a Feminist Theory of Disability”, ss. 341-343; Üşür, “Liberalizmin ‘Cinsiyetten Arındırılmış Birey’i ve Feminist Eleştirisi”, s. 58.

<sup>50</sup> Üşür, “Liberalizmin ‘Cinsiyetten Arındırılmış Birey’i ve Feminist Eleştirisi”, s. 58.

<sup>51</sup> Wendell, “Toward a Feminist Theory of Disability”, s. 343.

<sup>52</sup> Yurttaşlığın başlangıcından itibaren “eril” bir karakter arz ettiği ve klasik cumhuriyetçi ve liberal gelenekte “eril bir pratik ve ideal” olarak geliştiğine işaret eden bir çalışma için bkz. Barbara Hobson ve Ruth Lister, “Keyword: Citizenship”, *Contested Concepts in Gender and Social Politics*, ed. Jane Lewis, Barbara Hobson ve Birte Siim, Edward Algar, Cheltenham 2001, s. 4.

<sup>53</sup> Phillips 1993, ss. 96-98’den aktaran Üşür, “Liberalizmin ‘Cinsiyetten Arındırılmış Birey’i ve Feminist Eleştirisi”, s. 58.

<sup>54</sup> A.g.e., s. 58.

<sup>55</sup> Nuran Aytemur-Sağiroğlu, “Eğitimin Görme Engelli Kadınların Toplumsal ve Siyasal Katılımı Üzerindeki Etkisi”, *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X, no. 1 (2017a), s. 181.

kadının “bedensel” özellikleri gereği kamusal alandan dışlanırken, erkek bedeninin yurttaşlığın temel niteliklerinden biri olan askerlik - “vatan savunması” - ile kamusal dünyada boy gösterdiği unutulmamalıdır.<sup>56</sup> Erkekler yurttaşlık statüsüne üretimdeki ve ülke savunmasındaki rolleri gereği - yani “asker” veya “işçi” olarak - sahip olurken kadınların ev içindeki/özel alandaki rolleri gereği - “anne” ve “çocukların eğitimcisi” olarak - yurttaşlığı kazanması siyasi yapılanmanın “cinsiyetçi işbölümünü meşrulaştırmış” olduğu anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle, eşitsizlikler siyasete içkindir.<sup>57</sup>

Bütün bunlar, klasik liberalizmde özgürlüğün “sağlam bedenli erkek yurttaşlar”la sınırlı olduğu anlamına da gelmektedir. Klasik liberalizmde özgürlük, genel olarak dış engellerin ya da sınırlamanın/kısıtlamanın yokluğu anlamına gelen “negatif özgürlük” olarak kavramsallaştırılmıştır. Bir başka deyişle, negatif özgürlük, insanların - devletin ve diğer bireylerin müdahalesinden azade bir biçimde - kendi “iyi” anlayışlarını takip etmesini ve kendi tercihlerini gerçekleştirmesini ifade etmektedir.<sup>58</sup> Bu ise, söz konusu özgürlük anlayışının liberal “sınırlı devlet” anlayışıyla yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir.<sup>59</sup> Bu nokta, klasik liberalizmdeki özgürlük ile eşitlik arasındaki ilişkiye/gerilime değinmemizi gerekli kılmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi, negatif özgürlük anlayışı sınırlı devlet anlayışını gereksinirken, eşitlik ise bilhassa eğitim, sağlık gibi konularda -piyasaya-devlet müdahalesini gerektirmektedir. Aksi durumda, özgürlükler eşitsizliklerin artmasıyla sonuçlanacaktır. Bu nokta, klasik liberalizmin - “kendini gerçekleştirme” kapasitesi anlamında pozitif bir özgürlük anlayışını vurgulayan ve bu anlamda devlet müdahalesine kapı aralayarak klasik liberalizmle sosyal liberalizm arasında bir köprü görevi gören John Stuart Mill gibi liberallerin kendisi tarafından da- en çok eleştirildiği noktalardan biridir. Burada asıl sorun, negatif özgürlük savunusunun, gerçekte “özgürlüksüzlüğe” (*unfreedom*) yol açan “güçsüzlükler”in (*powerlessness*) siyasetin dışında bırakılmasıyla sonuçlanmasıdır.<sup>60</sup> Bir başka deyişle, böylesi bir siyasal öğretiyi para ve eğitim gibi kaynakların yokluğu nedeniyle kendi kapasitelerini gerçekleştirme olanağı bulamayanlara yer vermemektedir.<sup>61</sup> Bütün bunlar, aynı zamanda, liberal demokrasinin eleştirisi anlamına da gelmektedir.

<sup>56</sup> Üşür, “Liberalizmin ‘Cinsiyetten Arındırılmış Birey’i ve Feminist Eleştirisi”, s. 59.

<sup>57</sup> Anne Phillips, “Feministler Liberal Demokrasiden Vazgeçmeli mi?” *Mürekkap*, no. 1 (1994), s. 62.

<sup>58</sup> Frazer ve Lacey, *The Politics of Community: A Feminist Critique of the Liberal-Communitarian Debate*, s. 60.

<sup>59</sup> A.g.e., s. 61.

<sup>60</sup> A.g.e., s. 61.

<sup>61</sup> A.g.e., s. 61.

Nitekim, liberal demokrasinin en çok eleştirildiği noktalardan birisi, formel düzeyde siyasi eşitliği kabul ederken, piyasayla ilintili eşitsizlikleri göz ardı etmesidir. Bu eleştiriye getirilen yanıt ise, eşitsizliklerle ilgili herhangi bir müdahalenin “demokratik geleneğin parçası olan özgürlüklerle çelişkili hale geleceğidir.”<sup>62</sup> Burada ilkinde maddi (*substantive*) eşitliğin formel eşitliğin, siyasal katılımın, temsilin vb. güvence altına alınmasının ön koşulu olduğunu ileri süren Marshall’ı;<sup>63</sup> ikincisine ise maddi eşitliğe yönelik yeniden dağıtım kişisel özgürlüklerin ihlali anlamına geldiğini öne sürerek asla kabul edilemez bulan Nozick ve Friedman gibi düşünürleri<sup>64</sup> örnek vermek mümkündür. Liberal demokrasiye yöneltilen bir başka eleştiri, siyasi eşitliği gerçekleştirmekte de başarısız olmasıdır. Siyasi eşitliği “seçme ve seçilmede eşit haklara yeterli bir biçimde ulaşmak” şeklinde ele alan liberal demokrasi, böylelikle siyasi eşitliğin gerçekleşmesinde rol oynayabilecek toplumsal ve ekonomik koşulları göz ardı etmektedir.<sup>65</sup> Bu noktada, “siyasi topluluk üyeliğinin bizzat kendisinin toplumsal cinsiyete dayandığı” yönündeki feminist eleştiriye hatırlatmakta yarar vardır. Burada dikkat çekilen sorun, “siyasi eşitliğin yetersiz olması” değil, yurttaşlar olarak kadınların “siyasal” statüsünün “cinsiyet eşitsizliği” temelinde kurulmuş olmasıdır. Bir başka deyişle, kadınların yurttaşlık statüsünü onlara atfedilen geleneksel rolleri gereği - “anne” ve “çocukların eğitimcisi” olarak- kazanmasıdır.<sup>66</sup>

### Sonuç

Bu çalışmada, soyut, nötr, cinsiyetsiz - gerçekte ise burjuva erkeklerle sınırlanmış - yurttaş tanımıyla toplumun farklı kesimlerini kapsama iddiasında olan klasik liberalizmin yurttaşlık söyleminin engelli kadınları nasıl dışladığı, liberalizmin birey/bireycilik anlayışına ve kamusal-özel alan ayırımına referansla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Liberalizmin toplumsal ilişkilerden ve bağlardan soyutlanmış, rasyonel, bağımsız, özerk, kendi kendine yettiği varsayılan birey kavramsallaştırmasının, kendi kaderini tayin etmek bir yana ‘bedenini dahi kontrol edemeyen’, işe yaramaz, asalak,

<sup>62</sup> Phillips, “Feministler Liberal Demokrasiden Vazgeçmeli mi?”, s. 64.

<sup>63</sup> Marshall’ın temel yurttaşlık haklarından etkin bir biçimde yararlanabilmek için vazgeçilmez gördüğü eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, barınma gibi -toplumsal eşitlik açısından temel önem arz eden- sosyal haklar, klasik liberalizmde özgürlüğün eşitliğe önceliği yüzünden kendisine yer bulamamıştır.

<sup>64</sup> Frazer ve Lacey, *The Politics of Community: A Feminist Critique of the Liberal-Communitarian Debate*, s. 49.

<sup>65</sup> Phillips, “Feministler Liberal Demokrasiden Vazgeçmeli mi?”, s. 62.

<sup>66</sup> A.g.e., s. 62.

yardıma muhtaç ve başkalarına bağımlı, kısacası liberal bireyin sahip olduğu varsayılan niteliklerden yoksun olarak betimlenen engelli kadınların yurttaşlık tanımının dışında kalmasına yol açtığı öne sürülmüştür. Bunun yanında, söz konusu birey anlayışı üzerine temellendirilen ve bedensel/biyolojik olanı özel olarak nitelendirerek kamusallaşmasına/siyasallaşmasına engel teşkil eden kamusal/özel alan ayrımının da engelli kadınların (sağlam bedenlilik perspektifinden inşa edilmiş) kamusal alandan ve yurttaşlıktan dışlanmasında temel bir rol oynadığı; bu dışlanmanın ise sağlam-bedenlilik perspektifinden tanımlanmış olan yurttaş hak ve yükümlülükleriyle daha da pekiştirildiği belirtilmiştir. Sonuç olarak, eşitlik ve evrensellelikle karakterize olduğu öne sürülen liberal yurttaşlık anlayışının, eşitliği aynılığa indirgeyerek farklı olanların kamusal alanda temsiline olanak tanımadığı da göz önünde bulundurulduğunda, yasalar önünde eşit hak ve yükümlülüklerle sahip yurttaşlar olarak tanımlanmış olsalar dahi engelli ve kadın olmaktan dolayı çifte ayrımcılığa maruz kalan ve farklılıktan kaynaklanan ihtiyaçlarını, sorunlarını ve taleplerini ifade etme kanallarından yoksun olan engelli kadınların temel yurttaşlık haklarından etkin bir biçimde yararlanmasının mümkün olmadığı açıktır.

### KAYNAKÇA

- Aytemur-Sağiroğlu, Nuran. “Eğitimin Görme Engelli Kadınların Toplumsal ve Siyasal Katılımı Üzerindeki Etkisi”, *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X, no. 1 (2017a): 169-191.
- Aytemur-Sağiroğlu, Nuran. “Sağlam Bedenlilik İdeolojisi Üzerine Eleştirel Bir İnceleme”, *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X, no. 2 (2017b): 148-168.
- Bezmez, Dikmen ve Sibel Yardımcı, “Dönüşen Vatandaşlık Kurguları Çerçevesinde Sakat Hakları: Kuramsal Yaklaşımlar ve Türkiye Örneği”, *Yurttaşlık Tartışmaları: Yeni Yaklaşımlar*, ed. Filiz Kartal, TODAİE, Ankara 2010, 159-190.
- Davis, Lennard J. “Normalliğin İnşası: Çan Eğrisi, Roman ve On Dokuzuncu Yüzyılda Sakat Bedenin İcadı”, *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, ed. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, 187-208.
- Frazer, Elizabeth ve Nicola Lacey. *The Politics of Community: A Feminist Critique of the Liberal-Communitarian Debate*, Harvester Wheatsheaf, London 1993.
- Galusca, Roxana. “Kurmaca Sağlamlıktan Ulusal Kimliğe: Ellis Adası’nda Sakatlık, Sağlık Muayenesi ve Kamu Sağlığı Düzenlemeleri”, *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, ed. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, 243-265.
- Garland-Thomson, Rosemarie. *Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*, Columbia University Press, New York 1997.
- Garland-Thomson, Rosemarie. “Sakatlığın Dahil Edilmesi, Feminist Kuramın Dönüştürülmesi”, *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, ed. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, 521-548.
- Gleeson, Brendan. *Geographies of Disability*, Routledge, London ve New York 1999.
- Meekosha, Helen ve Leanne Dowse, “Enabling Citizenship: Gender, Disability and Citizenship in Australia”, *Feminist Review* 57, no.1 (1997): 49-72.
- Hobson, Barbara ve Ruth Lister. “Keyword: Citizenship”, *Contested Concepts in Gender and Social Politics*, ed. Jane Lewis, Barbara Hobson ve Birte Siim, Edward Algar, Cheltenham 2001.
- Kartal, Filiz. “Liberal and Republican Conceptualizations of Citizenship: A Theoretical Inquiry”, *Turkish Public Administration Annual* 27-28 (2001): 101-130.
- Kartal, Filiz. “Kadınların Yurttaşlığı ve Feminist Kuram”, *Amme İdaresi Dergisi* 49, no. 3 (2016): 59-87.
- Marques-Pereira, Berengere. “Yurttaşlık”, *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, haz. Helena Hırata, Françoise Laborie, Hélène Le Doaré, Danièle Senotier, çev. Gülnur Acar-Savran, Dipnot, Ankara 2015.
- Monks, Judith. “‘It Works Both Ways’: Belonging and Social Participation among Women with Disabilities”, *Women, Citizenship and Difference*, ed. Pnina Werbner ve Nira Yuval-Davis, Zed Books, London ve New York 1999, 65-84.
- Okin, Susan Moller. “Gender, the Public, and the Private”, *Feminism and Politics*, ed. Anne Phillips, Oxford University Press, Oxford and New York 1998, 116-141.

- Özman, Aylin ve Simten Coşar. "Yönetselden Yaşamsala Demokrasi Pratiği: 'Teminatsız' Bir Demokrasiye Dair Düşünmek", *Liberalizm, Devlet, Hegemonya*, ed. E. Fuat Keyman, Everest, İstanbul 2002, 340-357.
- Phillips, Anne. "Feministler Liberal Demokrasiden Vazgeçmeli mi?" *Mürekkep*, no. 1 (1994): 62-69.
- Phillips, Anne. *Demokrasinin Cinsiyeti*, çev. Alev Türker, Metis, İstanbul 2015.
- Priestly, Mark. "Engellilik", *Sosyal Politika: Kuramlar ve Uygulamalar*, Pete Alcock, Margaret May ve Karen Rowlingson, Siyasal Kitabevi, Ankara 2011, 521-530.
- Sancar, Serpil. *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İletişim, İstanbul 2014.
- Sullivan, M. "From personal tragedy to social oppression: the medical model and social theory of disability", *New Zealand Journal of Industrial Relations* 16, no. 3 (1991): 255-272.
- Thomas, Carol. "Sakatlık Kuramı: Kilit Fikirler, Meseleler ve Düşünürler", *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, ed. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, 31-50.
- Üşür, Serpil. "Liberalizmin 'Cinsiyetten Arındırılmış Birey'i ve Feminist Eleştirisi", *Mürekkep*, no. 1 (1994): 57-61.
- Walzer, Michael. Liberalizmin Cemaatçi Eleştirisi", *Liberaller ve Cemaatçiler*, ed. André Berten, Pablo da Silveira ve Hervé Pourtois, Dost, Ankara 2006, 253-273.
- Wendell, Susan. "Toward a Feminist Theory of Disability", *The Disability Studies Reader*, ed. Lennard J. Davis, Routledge, New York 2010, 336-352.
- Werbner, Pnina ve Nira Yuval-Davis (ed.) "Introduction: Women and the New Discourse of Citizenship" *Women, Citizenship and Difference*, Zed Books, London ve New York 1999, 1-38.
- Young, Iris Marion. "Impartiality and the Civic Public", *Feminism, the Public and the Private*, ed. Joan B. Landes, Oxford University Press, Oxford ve New York 1998, 421-447.
- Yuval-Davis, Nira. *Cinsiyet ve Millet*, çev. Aysin Bektaş, İletişim, İstanbul 2014.

#### İNTERNET KAYNAKÇASI

- Bezmez, Dikmen ve Sibel Yardımcı. "Bir Vatandaşlık Hakkı Olarak Sakat Hakları ve Sakat Hareketi", *Birikim*, 29 Mart 2008. <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/697/bir-vatandaslik-hakki-olarak-sakat-haklari-ve-sakat-hareketi#.V1pwK75VVwQ> (Erişim Tarihi: 06.06.2016).
- Morris, Jenny. "Citizenship and Disabled People: A scoping paper prepared for the Disability Rights Commission" [http://enil.eu/wp-content/uploads/2012/07/Citizenship-and-disabled-people\\_A-scoping-paper-prepared-for-the-Disability-Rights-Commission\\_2005.pdf](http://enil.eu/wp-content/uploads/2012/07/Citizenship-and-disabled-people_A-scoping-paper-prepared-for-the-Disability-Rights-Commission_2005.pdf) (Erişim Tarihi: 06.07.2017)